

Toprakdan sonsuzluğa
From earth to eternity

ÇATAL HÖYÜK

YAPI KREDİ
KÜLTÜR SANAT
YAYINCILIK

T. C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

YAPI KREDİ

Yapı Kredi Yayınları - 2344
ISBN 975-08-1094-5

Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük
Çatalhöyük From Earth to Eternity

Çatalhöyük Araştırma Projesi
Başkanı Çatalhöyük Research Project
Director
Prof. Dr. Ian Hodder

Proje Koordinatörü
Project Coordinator
Şennur Şentürk

Proje Danışmanı Project Consultant
Dr. Nurcan Yalman

Proje Asistanı Project Assistant
Rüya Arıman

Sergi Eserleri Hazırlık Çalışması
Exhibition Objects Preparatory Work
Kâzım Mertek, Şennur Şentürk
Nurcan Yalman, Shahina Farid

Sergi Tasarımı Exhibition Design
Sadık Karamustafa, Ayşe Karamustafa

Çeviriler Translations
Dr. Gül Pulhan, Mary Işın

Editör Editor
Mine Haydaroğlu

Düzeltili Proofreading
Mahmure İleri, İncilay Yılmazyurt

Fotoğraflar Photographs
Hakan Ezilmez - Yapı Kredi Kültür
Sanat Yayıncılık Arşivi
Yapı Kredi Cultural Activities, Arts
and Publishing Archive
Jason Quinlan, Çatalhöyük Projesi
Arşivi Çatalhöyük Project Archive
Kaletepe Arşivi Kaletepe Archive
İllüstrasyonlar Illustrations
John Swogger

Katalog Grafik Çalışması
Catalogue Graphics
Yeşim Balaban

Katalog ve Sergi Grafik
Uygulamaları
Catalogue and Exhibition Graphic
Applications
Hasan Fırat, Banu Çimen

Baskı Print
Metgraf

Sergi Mekânı Tasarım Uygulama
Exhibition Space Design Application
Erhan Akgün

Duvar Resimleri Uygulaması
Wall Paintings Application
Filiz Demirkaya

Heykel ve Rölyefler
Sculptures and Reliefs
Cemil Güç, Ulaş Korkmaz

Seramik Replikasyon
Ceramic Replications
Abdullah Sayar

Kerpiç Uygulama
Mud-brick Application
Neşet Akpınar

Konstrüksiyon
Construction
Murat Kırac

Aydınlatma ve Teknik İşler
Lighting and Technical Works
Şener Çardak, Murat Mısırlı

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel
Müdürlüğü;
Genel Müdür Orhan Düzgün'e
Genel Müdür Yardımcısı
Ülkü Saygılı'ya
Müzeler ve Dış İlişkiler Daire
Başkanı Nahit Çetinkaya'ya
Kültürel Faaliyetler ve Dış İlişkiler
Şube Müdürü Nilüfer Ertan'a
Müze Araştırmacısı Güner Sağır'a

Ankara Anadolu Medeniyetleri
Müzesi Müdürü Hikmet Denizli'ye
Konya Müzeleri Müdürü
Erdoğan Erol'a
Konya Arkeoloji Müzesi Arkeoloğu
Kâzım Mertek'e
teşekkür ederiz.

We wish to thank Republic of
Turkey Ministry of Culture and
Tourism;
General Director Orhan Düzgün
Assistant Director Ülkü Saygılı
Museums and Foreign Relations
Department Head Nahit Çetinkaya
Cultural Activities and Foreign
Relations Branch Head Nilüfer Ertan
Museum Researcher Güner Sağır

Director of Ankara Museum of
Anatolian Civilizations
Hikmet Denizli
Director of Konya Museum
Erdoğan Erol
Konya Archeological Museum
Archeologist
Kâzım Mertek

Bu katalog, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. tarafından
26 Mayıs - 20 Ağustos 2006 tarihleri arasında Yapı Kredi Vedat
Nedim Tör Müzesi'nde açılan "Topraktan Sonsuzluğa, Çatalhöyük"
sergisi dolayısıyla, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. için hazırlanmıştır.

This catalogue has been prepared by Yapı Kredi Cultural Activities,
Arts and Publishing, for Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., on the occasion
of the exhibition "From Earth to Eternity, Çatalhöyük" held between
26 May - 20 August 2006 at Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Museum.

İÇİNDEKİLER

Çatalhöyük / Yerleşme, Proje ve Sergi İçin Kısa Bir Giriş. 8 Ian Hodder	
Yemek Pişirme ve Zanaatlar: Çatalhöyük'teki Sürtme Taşlar ve İlgili Aletler. 28 Adnan Baysal, Katherine (Karen) Wright	
Toprak Kaplardan Yaşama Dair Neler Anlıyoruz?. 34 Nurcan Yalman	
Cam Şehri: Çatalhöyük'te Obsidyenin Rolü. 39 Tristan Carter	
Çatalhöyük Damga Mühürleri. 45 Ali Umut Türkcan	
Çatalhöyük'teki Arkeobotanik Çalışmaların Özeti. 70 Amy Bogaard, Michael Charles	
Çatalhöyük'te Ekilmiş Ürünler, Yabancı Yiyecek Bitkileri, Yakıt ve Zanaat Kaynakları. . . 78 Eleni Asouti, Andrew Fairbairn	
Çatalhöyük'te Fauna. 104 Nerissa Russell	
Çatalhöyük Figürinleri. 108 Lynn Meskell, Carolyn Nakamura	
İnsan Kalıntıları: Çatalhöyük'te Hayat Tarzı ve Sağlık. 136 Clark Spencer Larsen, Simon Wilson	
Çatalhöyük'te Kerpiç Tuğla. 156 Mirjana Stevanovic	
Yerleşmenin Gelişimi. 162 Shahina Farid	
Çatalhöyük'te Kadınlar ve Erkekler. 170 Ian Hodder	
Çatalhöyük'ün Gelenek ve Ritüellerinde Çocuklar ve Çocukluk. 179 Sharon Moses	
Çatalhöyük Hayvanları. 185 Nerissa Russell	
1961-1965 Yılı Kazıları Orijinal Duvar Resimleri Çizimleri. 190	

CONTENTS

Çatalhöyük / A Brief Introduction to the Site, the Project and the Exhibit. 8 Ian Hodder	
Cooking and Crafts: Grinding Stones and Related Artefacts from Çatalhöyük. 28 Adnan Baysal, Katherine (Karen) Wright	
What Can Pottery Vessels Tell Us About the Way People Lived?. 34 Nurcan Yalman	
City of Glass: The Role of Obsidian at Çatalhöyük. 39 Tristan Carter	
Çatalhöyük Stamp Seals. 45 Ali Umut Türkcan	
Summary of Archaeobotanical Work at Çatalhöyük. 70 Amy Bogaard, Michael Charles	
Cultivated Crops, Wild Food Plants, Fuel and Craft Resources in Çatalhöyük. 78 Eleni Asouti, Andrew Fairbairn	
Çatalhöyük Fauna. 104 Nerissa Russell	
Çatalhöyük Figurines. 108 Lynn Meskell, Carolyn Nakamura	
The Human Remains: Health and Lifestyle at Çatalhöyük. 136 Clark Spencer Larsen, Simon Wilson	
Mud-brick at Çatalhöyük. 156 Mirjana Stevanovic	
Growth of the Settlement. 162 Shahina Farid	
Women and Men at Çatalhöyük. 170 Ian Hodder	
Children and Childhood in Tradition and Ritual at Çatalhöyük. 179 Sharon Moses	
Çatalhöyük Animals. 185 Nerissa Russell	
Original Drawings of Wall Paintings from 1961-1965 Excavations. 190	

Yemek Pişirme ve Zanaatlar: Çatalhöyük'teki Sürtme Taşlar ve İlgili Aletler

Cooking and Crafts: Grinding Stones and Related Artefacts from Çatalhöyük

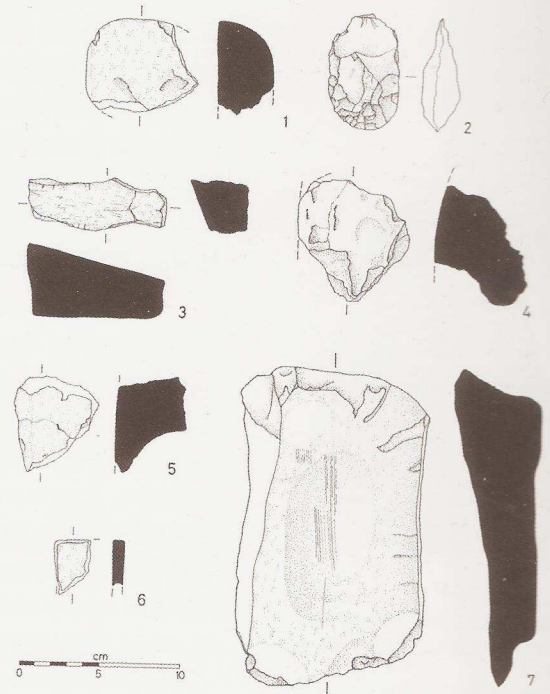
Adnan Baysal*
Katherine (Karen) Wright**

* University of Liverpool
** University College London

Yapımlarında sürterek aşındırmanın merkezi bir rol oynadığı tüm aletler, sürtme taş alet olarak kabul edilir. Bunların arasında öğütme ve değirmen taşları, dibek ve havaneleri, taş kaplar, pigment (boya) ezilmesinde kullanılan paletlerin yanı sıra balta, topuz başı, çizi bezemeli çakıl taşları gibi küçük nesneler de vardır (Şekil 1). Bu nesneler Neolitik dönemde çoğalmıştır. Biz, Çatalhöyük'te, sürtme taş aletler ile yiyecek kalıntısı taşıyan diğer buluntular (bitki ve hayvan kalıntıları, organik tortular, fırınlar, ocaklar) arasındaki kontekt (bağlamsal) ilişkilerini inceleyerek, sürtme taş aletlerin yiyecek hazırlanmasındaki (hububat öğütmek gibi) kullanımlarını araştırıyoruz. Paralel bir diğer amacımız da, sürtme taş aletlerin zanaat faaliyetlerinde kullanımı: aşıboyası öğütülmesi, sıva cilalanması ve çanak çömlek, heykelcik ve boncuk yapımı. Öğütme ve diğer faaliyetler nerede yapıldı? Her ev birimi yiyeceğinin hazırlanmasında ve zanaat üretiminde ken-

Ground stone artefacts consist of any artefacts in which abrasion played a central role in manufacture. They include many different kinds of artefacts, such as grinding or milling stones; mortars and pestles; stone vessels; palettes for grinding pigment; and smaller items such as axes, maceheads and incised pebbles (Figure 1). Such items proliferated in the Neolithic.

At Çatalhöyük, we are exploring the use of ground stone artefacts in food preparation (e.g., grain milling) by investigating contextual relationships between the ground stone and other finds bearing on food (e.g., botanical and faunal remains, organic residues, ovens, hearths). A parallel aim is to investigate the use of ground stone technology in craft activities: ochre grinding, plaster polishing, and the making of pottery, figurines, and beads. Where could milling or other activities have taken place? Were individual households self-sufficient in food preparation and craft production, or do we see evidence for the use of the tools in communal spaces? Did individual houses have similar 'toolkits' or did some houses possess more of these tools than others?

Şekil 1. Çatalhöyük'ten bazı sürtme taş aletler.

- No. 1 ve 4: Andezit el taşı.
 - No. 2: Gabro taşından balta.
 - No. 3: Kumtaşından aşındırma aleti.
 - No. 5: Andezit sürtme taş blok parçası.
 - No. 6: Kumtaşı aşındırma aleti parçası.
 - No. 7: Kumtaşı sürtme taş bloku parçası.
- Figure 1. Ground stone artefacts from Çatalhöyük.
- No. 1 and 4: Andesite handstone.
 - No. 2: Gabbro axe.
 - No. 3: Sandstone abrader ('sander').
 - No. 5: Andesite grinding slab fragment.
 - No. 6: Sandstone abrading tool fragment.
 - No. 7: Sandstone abrading slab.

di kendine yeterli miydi, yoksa aletlerin ortak alanlarda kullanımının kanıtlarını buluyor muyuz? Her evin benzer bir "alet çantası" mı vardı, yoksa bazı evler diğerlerinden daha fazla alete mi sahipti?

Çatalhöyük Halkı Sürtme Taş Aletler Yaptığı Taşları Nereden Buluyordu?

Öğütme aletlerinin yapımında kullanılacak malzemeler bulunabilirlik, taşıma "maliyeti", dayanıklılık, yüzey sertliği ve öğütme sırasında yüzeyden kopan partiküllerin öğütülen ürüne ne derecede karıştığı (bu, dayanıklı ve sert bir yüzeyle, yüzeyden kopan küçük taş parçacıklarıyla yiyecekleri "kumlu" yapacak, ama daha yumuşak bir taş arasında tercih gerektiriyordu) esaslarına göre seçilirdi. Değirmen olarak kullanılan taşlar için göz önünde bulundurulmuş en belirgin özellik, yüzey dokusuydu. Bu, belki de volkanik kayaların (özellikle bazalt) birçok toplumda (eski ve yeni), ağır değirmen taşı olarak yaygın kullanımını açıklamaktadır (Şekil 3).

Çatalhöyük sürtme taş aletlerinin çoğu ateş ısısıyla oluşmuş, esasta volkanik kayalar olan andezit ve bazalttan yapılmıştı. Öğütme aletlerinin mineralojisini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden jeologlar Asuman Türkmenoğlu, Vedat Toprak ve Cemal Göncüoğlu'nun yardımıyla inceledik. Çatalhöyük'e en yakın *in situ* volkanik kayalık, 40 km uzaklıktaki Karadağ'dadır. Diğer olası kaynaklar Karacadağ ve Karapınar'dır. Büyük miktarda andezit ve bazalt doğrudan, bu kaynaklardan alınmış olmalıdır. Bununla birlikte Konya Ovası'na çaylarla taşınmış küçük volkanik kayalar da kullanılmış olabilir. Çatalhöyük'e ulaştırılması en güç kaya tipleri andezit ve bazalt olmalıydı. Kaynakların oldukça uzakta olmasının yanı sıra, en büyük ve ağır aletler (öğütme blokları) bu taşlardan yapılmıştı. Volkanik kayalardan yapılmış orijinal aletler kırıldığı zaman, çoğun-

Şekil 2. Boya yapmak için kırmızı pigmentin ezilmesinde kullanılan şist palet.

Figure 2. Schist palette used for grinding red pigment for paint.

Where did the people of Çatalhöyük get the stone for making grinding tools?

Materials for grinding tools were chosen on the basis of availability, transport 'costs', durability, surface roughness, and the degree to which surface particles detached during grinding interfere with the product being processed (that is, a compromise has to be made between enduring roughness and the ease with which rock particles will be detached, making foods 'gritty'). Of the tools used for milling, surface texture was clearly a central consideration. This probably explains the widespread use of volcanic rocks (especially basalt) in many societies (ancient and modern) for heavy millstones (Figure 3).

Most Çatalhöyük groundstone artefacts were made of igneous rocks, chiefly the volcanic rocks andesite and basalt. We have studied the mineralogy of grinding tools with the help of geologists at Middle East Technical University (Asuman Türkmenoğlu, Vedat Toprak and Cemal Göncüoğlu). The nearest *in situ* volcanic outcrops to Çatalhöyük are those of Karadağ, some 40 kilometres distant. Other possible sources are Karacadağ and Karapınar. Large supplies of andesite and basalt would have had to be quarried directly from these sources, although small volcanic rocks, transported by streams to the Konya Plain, could have been exploited as well. Andesite and basalt would have been the rock types most difficult to transport to Çatalhöyük. Not only are the sources quite distant, but the largest and heaviest artefacts (grinding slabs) were made of these materials. Artefacts made from volcanic rocks were extensively re-used for other purposes when the original tools were broken. This indicates conservation of a precious material.

Some andesite artefacts from Çatalhöyük were composed of hornblende-andesite and hornblende-biotite andesite. They match samples from Karadağ-Kaletepe. Other artefacts were of

lukla, diğer amaçlarla yeniden kullanıldılar. Bu uygulama kıymetli hammaddelerin korunduğunu göstermektedir.

Çatalhöyük'teki andezit aletlerin bazıları, hornblende-andezit ve hornblende-biotite andezit türlerindedir. Bu türler Karadağ-Kaletepe'den alınan örneklerle uyur. Diğer aletler dakitik andezit kökenlidir ve Karadağ-Nektepe örnekleriyle çakışır. Pyroxene bazalttan yapılmış aletler, Karadağ'dan alınan örneklerle uyumludur. Süngertaşı nedense azdır, ama elde tutulan bu az miktardaki küçük aşındırma aletlerinin üretiminde kullanılmıştı. Özellikleri açısından masif bazalta benzeyen, ancak volkanik değil plutonik (ısı etkisiyle oluşmuş) bir taş olan gabro; balta, havaneli-çekik, el taşı ve küçük kapların yapımında kullanılmıştı.

Konya Ovası'nda *in situ* olarak, yegâne ve bol miktarda bulunan kaya türleri çöküntü kireçli toprak ve tebeşirdir. Ovanın güney ucunda, Bozdağ'da, masif, kireçtaşı kayalıklar vardır. Bununla beraber, Çarşamba Nehri'nin yatağında civardan taşınmış kayalar bulunur ve çöküntü bazlı küçük taşlar buradan temin edilmiş olabilir. Kireçtaşından yapılmış aletler şaşılabacak kadar az sayıdadır. Bunların arasında cilalamada kullanılan büyük taş parçaları, elde tutulan çakıllar, taş kaplar ve çizi bezemeli taşlar vardır. Çeşitli sertlik derecelerindeki kumtaşları, elde tutularak kullanılan aşındırma aletleri ve çok küçük boydaki aşındırma blokları için kullanılmıştı. Bu taş cinslerinden yapılan aletlerde saklama ve yeniden kullanım daha azmış gibi görünmektedir. Volkanik kayalardan yapılmış aletlerle karşılaştırıldığında, bu tür taşlardan üretilmiş aletlerin daha az kırıldığı anlaşılmıştır.

Konya Ovası'nda *in situ* başkalaşım kayaları yoktur, fakat Çarşamba Nehri bu cins küçük kayaların taşınarak gelmesinin kaynağı olabilir. Mermerden küçük cilalama blokları ve elde tutula-

dacitic andesite, matching samples from Karadağ-Necktepe. A number of artefacts were made of pyroxene basalts, matching samples from Karadağ. Pumice is somewhat rare, but was used for small hand held abrading tools. Closely similar in properties to massive basalt, but plutonic rather than volcanic, gabbro was used to make axes, pestle-hammers, handstones and miniature vessels.

Sedimentary marls and chalks are the only rocks abundantly available *in situ* in the Konya plain. Massive outcrops of limestone occur at Bozdağ and around the southern edges of the Plain. However, the Çarşamba River streambed contains rocks transported from surrounding areas, and small stones of sedimentary origin would have been available here. Artefacts made of limestone were surprisingly few. They include polishing slabs and hand held polishing pebbles, vessels and incised stones. Sandstones of widely varying roughness were used for small hand held abrading tools and rather petite abrading slabs. Artefacts made from these materials seem to display less evidence for storage and recycling. Fewer tools made of these materials were broken, compared to items made of volcanic rocks.

In situ outcrops of metamorphic rocks do not occur in the Konya Plain, but the Çarşamba River could have been a source of small transported stones of these materials. Artefacts made of marble were small polishing slabs and hand held polishing pebbles. Schist was used for small palettes, sometimes used for making paint (Figure 2). Schist was also used for whetstones or sharpeners probably used in making axes.

rak kullanılan cilalama taşları yapılmıştır. Şist, boya yapımında da kullanılan küçük paletlerin hammaddesidir (Şekil 2). Biley taşı ya da olasılıkla balta yapımında keskinleştirici olarak da şist kullanılmıştır.

Öğütme Taşları Yerleşmede Nerede Kullanıldı?

İncelediğimiz sürtme taş aletlerin çoğu “çöp” ve atık kontekstlerinden geldi, ama taban ve fırın, çukur, depo gibi yerlerde bulunanlar da vardı. Bu kontekstlerde bulunan aletlerin bazıları buralarda kullanımda olmaktan çok, atılmış olabilirler. Yapı 1’de, küçük bir grup öğütme bloku ve el taşı parçaları çeşitli bitki kalıntıları ile birlikteydi; ama aletlerin ikisinin üstünde aşiboyası tortusu vardı, bu da aletlerin hem yiyecek hazırlanmasında hem de boya yapımında kullanıldığının kanıtı olabilir. Benzer bir eşleşme mercimek dolu bir depo çukurunda da görüldü—kumtaşı tüm

Şekil 3. Bir evin içinde bulunan andezit sürtme taş bloğu. Bu buluntunun üzerinde kilden bir figürin bulunmuştur.
FIGURE 3. Andesite grinding slab found in a house, with a clay figurine resting on top of it.

Where were grinding tools used in the site?

Most ground stone artefacts in our sample came from discard or ‘rubbish’ contexts, but some came from floors and features such as ovens, pits and bins. Some artefacts found in these contexts may have been discarded rather than used there. In Building 1, a small cluster of grinding slab and fragmentary handstones was directly associated with diverse plant remains; but two of these artefacts had residues of ochre on them, testifying to the probable use of these artefacts for both food processing and paintmaking. A similar pairing appeared in a bin filled with lentils – a complete sandstone slab and a similar broken handstone. Ground stone artefacts were stored in bins and in small storerooms. In one case, a large clay figurine was placed on top of an andesite grinding slab (Figure 3). In general, the evidence suggests small scale, household-based units of food preparation.

bir blok ve kırık el taşları: Sürtme taş aletler depo çukurlarında ve küçük depo odalarında saklanıyordu. Bir örnekte, büyük boyda kil bir heykelcik andezit bir öğütme blokunun üstüne konmuştu (Şekil 3). Kanıtlarımız, genel olarak küçük çaplı ev birimi bazlı, yiyecek hazırlığı yapıldığı yönündedir.

Yiyecek İşlemleri ve Zanaatlar

Çatalhöyük halkının sürtme taş aletleri hem yiyeceklerle ilgili işlemlerde hem de zanaatta kullanıldığı açıktır. Kırmızı aşıboyası için direkt kanıtlar ince, kumtaşı bloklardan, el taşı parçalarından ve şist paletlerden gelir. Aşı boyası öğütülmesi birçok farklı zanaat faaliyeti ile ilgili olabilir. Bir tanesi, elbette ki boya yapımı. Çatalhöyükli ressamın aşıboyası ve diğer renkli mineralleri mümkün olduğunca ince bir pudra haline getirebilmek için kumtaşı ve şist gibi çok ince dokulu taşlar aradıklarını düşünüyoruz. Sürtme taş teknolojisinin resimdeki rolü araştırılıyor ve bu nedenle üstüne aşıboyası sıvanmış aletlerdeki tortuları bilimsel analiz ve duvar resimlerindeki boyalarla karşılaştırmak için inceleniyor. Fakat aşıboyası, başka işlerde de, örneğin hayvan derisini tabaklamak ve korumak ya da kafatası boyamak için de kullanılıyordu. Zanaat üretiminde kullanıldığı kesin olan diğer aletler ince mermer ve kireçtaşındandı (örneğin sıvalı tabanları ve duvarları cilalamak için). Boncukların yerleşmede yapıldığı, bitirilmemiş boncuk örneklerinden anlaşılmaktadır. Çatalhöyük'le aynı zaman dilimine tarihlenen, Ürdün'deki bir taş boncuk atölyesi, kumtaşı aletlerin boncuk yapımının ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca ince kemik aletlerin bir bölümü de hassas sürtme ile üretiliyordu.

Food processing and crafts

Clearly the inhabitants of Çatalhöyük used ground stone artefacts for both food processing and crafts. Direct evidence for red ochre processing comes from fine sandstone slabs, fragmentary handstones, and schist palettes. Ochre milling can be related to a number of craft activities. One, of course, is paint making. We suspect that Çatalhöyük's painters sought out very fine grained rocks such as sandstone and schist, in order to pulverize ochre and other coloured minerals to the finest possible degree. We are exploring the role of ground stone technology in painting and residues from ochre smeared tools have been removed for scientific analysis and comparison with paints found on walls. However, ochre also has other uses, e.g., treating and preserving hides, and painting skulls. Other artefacts that undoubtedly figured in craftmaking were fine marble and limestone polishing tools (e.g., for buffing plaster floors and walls). That beads were being manufactured on site is evident from the occurrence of unfinished bead blanks. Neolithic stone bead workshops in Jordan, dated to the same time range as Çatalhöyük, reveal that sandstone tools were an integral part of bead making. In addition, some of the fine bone tools were partly made by fine abrasion.